

ਕਰਤਾਰਾ ਕੌਤਕੀ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ, ਆਪ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ। ‘ਮੜੀ ਦਾ ਦੀਵਾ’, ‘ਅਣਹੋਏ’, ‘ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ’, ‘ਪਰਸਾ’ ਆਦਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਵਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਤੇ ਖੇਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ

ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਮਿਲੇ ਨੇ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕੌਤਕੀ : ਚਮਤਕਾਰੀ,
ਚੋਜੀ, ਕੌਤਕ
ਕਰਨ ਵਾਲਾ

ਕਰਤਾਰਾ ਕੌਤਕੀ

ਪਾਤਰ : ਕਰਤਾਰਾ, ਪਾਲਾ, ਚਿੜੀਆ, ਭੋਲਾ ਤੇ ਬੀਬੇ। ਉਮਰ 10 ਸਾਲ ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਵਿਚਕਾਰ। ਕਰਤਾਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਬੀਬੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ।

ਸਮਾਂ : ਆਥਣ ਵੇਲਾ

ਸਥਾਨ : ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵਿਹੜਾ—ਪਰਦਾ ਉਠਦਿਆਂ, ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਾਲਾ, ਚਿੜੀਆ ਤੇ ਭੋਲਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਾਲਾ : ਓ ਕਰਤਾਰਿਆ ! ਕਰਤਾਰ ! (ਕਰਤਾਰਾ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਖੇਡਣ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ ?

ਕਰਤਾਰਾ : (ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੋਟੀ ਉੱਤੇ ਦੋਏ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਤੇ ਠੰਡੀ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ) ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਐ ਪਈ ਅੱਜ ਘਰੇ ਹੀ ਖੇਡੀਏ ... ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰੀਏ।

ਚਿੜੀਆ : ਤੇ ਤੇਰੀ ਬੇਬੇ ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ।

ਕਰਤਾਰਾ : ਉਹ ਗਏ ਨੇ ਮੰਡੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੁੜਨਗੇ। ਮੈਂ ਤੇ ਬੀਬੇ ਈ ਘਰ ਆਂ। ਬਾਪੂ ਸਾਡਾ ਘਰ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?

ਪਾਲਾ : ਪਰ ਘਰੇ ਕੀ ਖੇਡਾਂਗੇ ?

ਕਰਤਾਰਾ : ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰੀਏ ਜਿਹੜਾ ਪਰਸੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਉਹ ਮੋਟਾ ਬੰਦਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵਿਖਾ ਕੇ ਗਏ ਸੀ ?

ਚਿੜੀਆ : ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਵੀ ਸੀ ?

ਕਰਤਾਰਾ : ਉਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮੈਂ ਸੋਚ ਲਈ ਐ। ਉਹ ਕੁੜੀ ਸਾਡੀ ਬੀਬੇ ਬਣ ਜਾਊ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਸ, ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਕੇ ਹੁਣੇ ਆਈ ਸਮਝੋ।

ਪਾਲਾ : ਤੈਨੂੰ ਯਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੌਤਕ ਸੁਝਦੇ ਕਿੱਥੋਂ ਨੇ ?

ਕਰਤਾਰਾ : (ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ) ਹਾਂ, ਤਬੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਬੀਦਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਗੂਦਾਣੇ ਦੇ ਸਾਥ ਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਹਮਾਰਾ ਨਾਟਕ ...

ਪਾਲਾ : (ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕ ਕੇ) ਚੰਗਾ ਭਕਾਈ ਫੇਰ ਮਾਰੀਂ, ਹੁਣ ਦੱਸ ਆਪਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੈ ?

ਕਰਤਾਰਾ : (ਹਰੇਕ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਿਆਂ) ਦੇਖੋ ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਣ ਜਾਏਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਕਰਪਾਲੂ ਕੰਜੂਸ। ਇਹ ਭੋਲਾ ਬਣ ਜਾਏਗਾ ਬਚਨਾ ਕਾਰੀਗਰ ਤੇ ਚਿੜੀਆ ਹੋਇਆ ਘੀਲਾ—ਬੱਸ ਤਮਾਸ਼ਾ ... ਸੱਚ ਭਾਈ ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਨਾਟਕ, ਨਾਟਕ। ਬੱਸ, ਨਾਟਕ ਤਿਆਰ ਸਮਝੋ।

ਚਿੜੀਆ : ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਘੀਲਾ ਕਿਉਂ ਬਣਾਂ ? ... ਆ ਗਏ ਵੱਡੇ ਨਾਚੂ ਖਾਂ ! ਪਾਲਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਐ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮੰਡੀ	: ਸ਼ਹਿਰ, ਕਸਬਾ
ਤਮਾਸ਼ਾ	: ਜਾਦੂਗਰ ਦੀ ਖੇਡ, ਦਿਖਾਵਾ
ਭਾਂਡੇ	: ਬਰਤਨ
ਮਾਂਜ ਕੇ	: ਧੋ ਕੇ ਸੁਆਰ ਕੇ
ਕੌਤਕ	: ਚਮਤਕਾਰ, ਕਮਾਲ, ਚੋਜ
ਸਾਗੂਦਾਣਾ	: ਖਾਧ ਪਦਾਰਥ
ਭਕਾਈ	: ਫਾਲਤੂ ਬੋਲਣਾ
ਨਾਚੂ ਖਾਂ	: ਮਾਣ ਮੱਤਾ, ਘਮੰਡੀ, ਅਹੰਕਾਰੀ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਹੱਛਾ : ਅੱਛਾ, ਚੰਗਾ
ਫ਼ਰਿਆਦ : ਬੇਨਤੀ,
ਅਰਦਾਸ,
ਅਰਜ਼ੋਈ

- ਕਰਤਾਰਾ : ਓਇ ਮੂਰਖਾ ! ਤੂੰ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਘੀਲਾ ਬਣ ਜਾਏਂਗਾ ? ਇਹ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਐ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
- ਚਿੜੀਆ : ਸੱਚੀਮੁੱਚੀ ਨਾ ਸਹੀ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ‘ਘੀਲਾ ਘੀਲਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਛੇੜਿਆ ਕਰੋਗੇ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ...
- ਪਾਲਾ : ਚੰਗਾ, ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਸਹੀ, ਮੈਂ ਬਣ ਜਾਨਾਂ ਘੀਲਾ ... ਫੇਰ ਨਾਲੇ ਮਗਰੋਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ ਵਿਖਾਈਂ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਮੁਰਗਾ ਨਾ ਬਣਾ ਦਿਆਂ ਤਾਂ।
(ਪਾਲਾ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਵੀ ਹਸਦੇ ਹਨ।)
- ਕਰਤਾਰਾ : ਹੱਛਾ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਇਆ ਅਫ਼ਸਰ। (ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮੁੰਜ ਦਾ ਮੂੜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ) ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਮੇਰੀ ਕੁਰਸੀ। ਆਹ ਹੈ ਮੇਰੀ ਖੁੰਡੀ। (ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਸੋਟੀ ਵਿਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੂੜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਪਾਲਾ : ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕਰਨ ਆਵਾਂ ?
- ਕਰਤਾਰਾ : ਹਾਂ, ਬੱਸ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਸੋਂ ਉਹ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਓਵੇਂ ਕਰਨੈ, ਉਹੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣੀਐਂ।
- ਪਾਲਾ : ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਧੀਆਂ ਭੁੱਲ ਵੀ ਗਏ।
- ਕਰਤਾਰਾ : ਜਿਹੜੀਆਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਓ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜ ਲਿਓ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸੀ ਜਾਊਂ ... ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦ ਐ। ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ ... ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
- ਪਾਲਾ : (ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ, ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ) ਹਜ਼ੂਰ ਮਾਈ ਬਾਪ ! ... ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਫ਼ਰਿਆਦ ਐ ...
- ਕਰਤਾਰਾ : (ਵਿੱਚੋਂ ਟੋਕ ਕੇ) ਓਇ ਗਧਿਆ, ਹੁਣ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਫ਼ਰਿਆਦ ਤਾਂ ਲੋਕ ਰਾਜਿਆਂ ਮੂਹਰੇ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਤੂੰ ਸਿੱਧਾ... ‘ਟੇਨਫ਼ਨ’ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅਫ਼ਸਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਐ, ਲੋਕ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ? ਆਪਣਾ ਸਰਪੰਚ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦੈ ? ਐਨ ਬਰਾਬਰ ਖੜੋ ਕੇ ...
- ਪਾਲਾ : (ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਠੀਕ ਕਰਕੇ) ਚੰਗਾ ਫੇਰ ਹੁਣ ਵੇਖੀਂ ਤੂੰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ। (ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦਾ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਬੜੇ ਰੁਅਬ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ) ਓਏ ਅਫ਼ਸਰਾ ! ਏਸ ਚਿੜੀਏ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਥੋਂ ਨਕਦ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ...

- ਕਰਤਾਰਾ : ਧੀਰਾ ਹੇ ਧੀਰਾ ! ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ 'ਓਇ ਅਫਸਰ' ਕਹਿਨੈ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਬੋਲ 'ਅਫਸਰ ਜੀ' ਤਾਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ... ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਬੜਾ ਬੁਝੜ ਬੰਦੈ।
- ਪਾਲਾ : (ਰੋਸੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ) ਤੇਰਾ ਵੀ ਯਾਰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਕਦੇ ਮਰ ਜਾ ਚਿੜੀਏ ਕਦੇ ਜਿਉਂ ਪਉ ਚਿੜੀਏ ਇਹ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਣੀ ? ਹੁਣ ਫੇਰ ਕੀ ਬੋਲਾਂ ?
(ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।)
- ਚਿੜੀਆ : ਚੱਲ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾਂ। (ਇੱਕ ਵਾਰ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਿਆਂ) ਅਫਸਰ ਜੀ ! ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਪਾਲਾ ਜਾਣੀ ਕਰਪਾਲੂ ਕੰਜੂਸ ਕਹਿੰਦੈ ਪਈ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਨਾ ਬਿਆਜ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਪੈਸੇ ਮੋੜਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਨਿਰਾ ਝੂਠ ਬਕਦੈ ...
- ਪਾਲਾ : (ਪੱਗ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਲੜ ਟੰਗਣ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੋਂ ਆਖੀ ਐ ਓਇ ਬਠਲੀ ਸਿਰਿਆ ?
- ਕਰਤਾਰਾ : ਕਰ'ਤੀ ਨਾ ਉਹੋ ਗੱਲ ! ਓਇ ਮੂਰਖਾ ! ਤੂੰ ਕਹਿਣੀ ਤਾਂ ਏਹੋ ਗੱਲ ਸੀ, ਕਿ ਨਹੀਂ ਪਰਸੋਂ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ?
- ਪਾਲਾ : ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਤਾਂ ਲੈਣ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ, ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਭਜਾ ਤੁਰਿਆ। ਇਹ ਕੀ ਨਾਟਕ ਹੋਇਆ ਫੇਰ ?
- ਚਿੜੀਆ : ਚੰਗਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੂੰ ਕਹਿ ਲੈ ਜੋ ਕਹਿਣੈ। (ਰੋਸੇ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਕਰਤਾਰਾ : (ਬੀਬੇ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ) ਲਓ, ਬੀਬੇ ਆ ਗਈ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਏ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਓ। ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬੋਲੁਗੀ।
- ਬੀਬੇ : (ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਪੂੰਝਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਵੀਰਾ ਕੀ ਬੋਲਣੈ ?
- ਕਰਤਾਰਾ : ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸੀ ਤੜਕੇ। ਚਿੜੀਆ ਬਣਿਐ ਘੀਲਾ, ਤੂੰ ਬਣੇਗੀ ਚਿੜੀਏ ਦੀ ਭੈਣ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਰਸੋਂ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੰਦੇ ਘੀਲੇ ਦੀ ਭੈਣ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਓਵੇਂ ਤੂੰ ਬੋਲੀਂ ! ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
- ਬੀਬੇ : (ਰੁੱਸ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਏਸ ਮੱਚੇ-ਸੜੇ ਦੀ ਭੈਣ ਬਣਦੀ।
- ਕਰਤਾਰਾ : (ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜਦਾ ਤੇ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਹੈ ਕਮਲੀ ! ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਕੋਈ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
- ਬੀਬੇ : (ਕਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਾਂ ਫੁਡਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ

ਐੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਬੁਝੜ	: ਮੂਰਖ, ਅਗਿਆਨੀ
ਪਈ	: ਬਈ (ਇਕ ਸੰਬੋਧਕੀ ਸ਼ਬਦ)
ਨਿਰਾ	: ਬਿਲਕੁਲ
ਬਕਦੈ	: ਬਕਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਬਠਲੀ	ਸਿਰਿਆ: ਬਠਲ ਵਰਗਾ ਸਿਰ
ਦੋਏ	: ਦੋਵੇਂ
ਐਵੇਂ	: ਫਜ਼ੂਲ ਹੀ, ਬੇਕਾਰ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਖਿਸਕ	: ਤੁਰ ਜਾਣਾ
ਮੋੜਦੈ	: ਵਾਪਸ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਪਾਪਲੀਣ	: ਕਪੜੇ ਦੀ ਇਕ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ
ਸੰਵਾ	: ਬਣਵਾ ਕੇ
ਵਰ੍ਹਿਆਂ	: ਸਾਲਾਂ
ਅਨਸਾਫ਼	: ਇਨਸਾਫ਼, ਨਿਆਂ
ਸਾਗ ਦੀ ਚੀਰਨੀ:	ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਾਗ
ਜਾਣੀ	: ਪਤਾ ਨਹੀਂ
ਰਤਾ	: ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ
ਰੌਲਾ	: ਸਮੱਸਿਆ, ਮਸਲਾ

ਐਵੇਂ ਵੀ ਇਹਦੀ ਭੈਣ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪੰਜਵੀਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਮੰਗਣ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਜਾਹ ਭੱਜ ਜਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ-ਕਤੂਬ ਨਹੀਂ’, ਸੜਿਆ ਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਚਿੜੀਆ : (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ) ਉਹ ਤਾਂ ਭੈਣੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈਂ। ਮੈਂ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀ ਕਰਨੀਐਂ ?

(ਬੀਬੇ ਚੁੰਨੀ ਠੀਕ ਕਰਦੀ ਮੁੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਚਿੜੀਏ ਵੱਲ ਘੂਰ ਘੂਰ ਕੇ ਤਕਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਭੋਲਾ ਉੱਥੋਂ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਕਰਤਾਰਾ : (ਬੀਬੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ) ਲੈ ਭੈਣੇ ਹੁਣ ਤੂੰ ਹੋਈ ਚਿੜੀਏ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਦੀ ਭੈਣ। ਮੈਂ ਹੋਇਆ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁਛਦੈਂ ... ਬੀਬੀ ਇਹ ਪਾਲਾ ਜਾਣੀ ਕਰਪਾਲੂ ਕੰਜੂਸ ਕਹਿੰਦੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਚਿੜੀਏ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਾ ਉਹ ਪੈਸੇ ਮੋੜਦੈ, ਨਾ ਉਹ ...

ਬੀਬੇ : (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਲੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ, ਚੀਕਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ) ਐਵੇਂ ਕੁੱਤਾ ਭੌਂਕਦੈ। ਕਿਹੜੀਆਂ ਇਹਨੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ? ਜੇ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਲਿਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛਾਪੇ ਦੀ ਪਾਪਲੀਣ ਦਾ ਸੂਟ ਸੰਵਾਂ ਕੇ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ? ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਚੁੰਨੀ ਐਂ (ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਂਦੀ ਹੈ।) ਤੂੰ ਭਾਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਅਫ਼ਸਰ ਐਂ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅਨਸਾਫ਼ ਕਰੀਂ। ਏਸ ਕਰਪਾਲੂ ਕੰਜੂਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਖੇਤੋਂ ਸਾਗ ਦੀ ਚੀਰਨੀ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਿੱਧਰੋਂ ਆ ਗਿਆ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ? ... ਐਵੇਂ ਭਕਾਈ ਮਾਰਦੈ।

ਕਰਤਾਰਾ : (ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਏਧਰ ਓਧਰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ... ਓ ਪਈ ਭੋਲਾ ਜਾਣੀ ਬਚਨਾ ਕਾਰੀਗਰ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ... ਬੀਬੇ ਨੇ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ 'ਤੀ, ਨਾਟਕ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੇ ਭੈਣੇ !

ਭੋਲਾ : (ਰਤਾ ਕੁੱਝ ਕੱਢ ਕੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) ਹਜ਼ੂਰ ਅਫ਼ਸਰ ਸਾਹਿਬ ! ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰੌਲਾ

- ਸੁਣ ਲਿਆ। ਪਾਲਾ ਜਾਣੀ ਕਰਪਾਲੂ ਕੰਜੂਸ ਬੰਦਾ ਈ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਹੈ ਜੀ। ਇਹਨੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੇਰੇ ਹਾੜੀ ਦੀ ਸੇਪੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਤੁਸੀਂ ਚਿੜੀਏ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਦਾ ਅਨਸਾਫ਼ ਮਗਰੋਂ ਕਰਿਓ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਹਸਾਬ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਓ ਜਨਾਬ !
- ਕਰਤਾਰਾ : ਕਿਉਂ ਪਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਭੋਲਾ ਜਾਣੀ ਬਚਨਾ ਕਾਰੀਗਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੈ ? ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
- ਪਾਲਾ : (ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ) ਇਹ ਕਿੱਧਰ ਕੀਕਨੇ ਮੇਰੇ ਗਲ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਤੂੰ ... ਸੱਚ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਫ਼ਸਰ ਸਾਹਿਬ ! ਗੱਲ ਅਸਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅੱਗੇ ਵਰਗੇ ਸਾਊ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਅੱਗੇ ਲੋਕ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ-ਮਜ਼ੂਰੀ ਲੈਂਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਰੱਬ ਜਿੱਡੇ ਜਿੱਡੇ ਤਾਂ ਝੂਠ ਮਾਰਦੇ ਐ, ਨਾਲੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਮੋੜਦਾ ਨਹੀਂ। ਉੱਤੋਂ ਦਾਬੇ ਦਿੰਦੇ ਐ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੈਥੋਂ ਕਿਹੜੀ ਰੋਕੜ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਬਚਨਾ ਕਾਰੀਗਰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਘੀਲਾ ਮੇਰੇ ਪੈਸੇ ਮੁੱਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਵੇ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਬੀਬੇ : ਲੈ, ਸੁਣ ਲੋ ਇਹਦੀ ਗੱਲ। ਵੇ ਚੱਪਣ ਕੰਨਿਆਂ ! ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੋਂ ਆਖੀ ਸੀ। ਤੂੰ ਐਡੇ ਐਡੇ ਕੁਫਰ ਤੋਲਦੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ? ਕਦੋਂ ਤੈਥੋਂ ਭਾਨ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਕਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਘੀਲੇ ਨੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਐ। ਰੁਪਈਆ ਤੈਥੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਲਿਆ ਸੀ ਜ਼ਰੂਰ। ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪਾਈ-ਪਾਈ ਨਬੇੜ ਦਿੱਤੇ, ਬਿਆਜ ਸਣੇ। ਤੂੰ ਲਿਖੀ ਫਿਰਦੈਂ ਸੱਤ ਸੌ ਤੇ ਬਿਆਜ ਅੱਡ। ਜਾਹ ਲਾ ਲੈ ਜੋਰ। ਦੁਆਨੀ ਨੀ ਦਿੰਦੇ।
- ਕਰਤਾਰਾ : ਭਾਈ ਬੀਬੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਰੋ। ਹਮਾਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣੋ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਨਜੈਜ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਵੱਧ ਲਿਖੇਗਾ ਬਿਆਜ ਵੱਧ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਨਾਲੇ ਜਿਸ ਕਾ ਕਰਜ਼ਾ ਦਸ ਸਾਲ ਸੇ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਕੇ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ! ਤੇ ਜੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਮੂਲ ਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਆਜ ਲੇ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਬਿਆਜ ਵੀ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਭੋਲਾ : ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੀ ਸੇਪੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਵੀ ਦਿਵਾ ਦਿਓ, ਇਸ ਕੰਜੂਸ ਤੋਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤੈ ਕੋਈ ਮੁਫਤ 'ਚ ਤਾਂ ਨੀਂ ਮੰਗਦਾ ?
- ਕਰਤਾਰਾ : ਅਬੀ ਠਹਿਰੋ, ਤੁਮਾਰੀ ਬਾਤ ਵੀ ਸੁਣਤੇ ਹੈਂ। (ਸੋਟੀ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਕੇ) ਅਫ਼ਸਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣੋ। ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਓ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਜਾਣੀ	: ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ, ਮਤਲਬ
ਸੇਪੀ	: ਅਨਾਜ ਦੇ ਸੇਵਾਫਲ ਬਦਲੇ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣਾ
ਮਜ਼ੂਰੀ	: ਮਜ਼ਦੂਰੀ
ਜ਼ਮਾਨਾ	: ਸਮਾਂ
ਦਾਬੇ	: ਧਮਕਾਉਣਾ, ਡਰਾਉਣਾ
ਰੋਕੜ	: ਰਕਮ
ਮੁੱਕਰਦਾ	: ਇਨਕਾਰ
ਚੱਪਣ ਕੰਨਿਆਂ	: ਚੱਪਣ ਵਰਗੇ ਕੰਨਾਂ ਵਾਲਾ
ਕੁਫਰ	: ਝੂਠ
ਤੋਲਦੈਂ	: ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ
ਭਾਨ	: ਪੈਸੇ (ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਿੱਕੇ)
ਪਾਈ-ਪਾਈ	: ਇੱਕ ਇੱਕ ਪੈਸਾ, ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ
ਸਣੇ	: ਸਮੇਤ
ਅੱਡ	: ਵੱਖਰਾ
ਮੂਲ	: ਮੂਲਧਨ, ਪੂੰਜੀ
ਕੋਡੀਆਂ	: ਸਿੱਪੀਆਂ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਦੱਸੀਆਂ	: ਦਸ ਪੈਸੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਕੇ
ਪੰਜੀ	: ਪੰਜ ਪੈਸੇ
ਸਮਾਏਗੀ	: ਬਣਵਾਏਗੀ
ਕੁਨੱਖੀ	: ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ
ਗੋਂਦ	: ਪਲਾਟ, ਯੋਜਨਾ, ਤਰਤੀਬ
ਜੇਰਾ	: ਸਾਹਸ, ਹਿੰਮਤ, ਜਿਗਰਾ
ਮਖੌਲ	: ਮਜ਼ਾਕ, ਹਾਸਾ-ਠੱਠਾ, ਟਿਚਕਰ
ਗਾਲ਼	: ਖਰਾਬ

ਮੇਂ ? (ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਕਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੜੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਅੱਛਾ ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਜਾਣੀ ਕਿਰਪਾਲੂ, ਏਸ ਵੇਲੇ, ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕਿਆ ਹੈ ?... ਹਮਾਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪੈਸਾ-ਟਕਾ ਤੁਮਾਰੀ ਜੇਬ ਮੇਂ ਹੈ ? ... ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ?

ਪਾਲਾ : (ਜੇਬ ਚੌੜੀ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਤਿੰਨ ਦਸੀਆਂ, ਇੱਕ ਪੰਜੀ ਤੇ ਚਾਰ ਕੌਡੀਆਂ।

ਕਰਤਾਰਾ : (ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ) ਅੱਛਾ, ਅਬ ਹਮਾਰਾ ਅਨਸਾਫ਼ ਸੁਣੋ। ਦੋ ਦਸੀਆਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਵਾਧੂ ਲਏ ਬਿਆਜ ਕੇ ਬਦਲੇ, ਚਿੜੀਏ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਕੋ ਦਿਓ, ਇੱਕ ਦਸੀ ਭੋਲੇ ਜਾਣੀ ਬਚਨੇ ਕਾਰੀਗਰ ਕੋ ਦਿਓ ਸੇਪੀ ਕੇ ਦਾਣਿਆਂ ਕੇ ਬਦਲੇ। ਬਾਕੀ ਪੰਜੀ ਹਮਾਰੀ ... ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਬੀਬੋ ਜਾਣੀ ਘੀਲੇ ਦੀ ਭੈਣ ਕੋ ਦਿਓ, ਇਹ ਛਾਪੇ ਕੀ ਪਾਪਲੀਣ ਦਾ ਸੂਟ ਸਮਾਏਗੀ। ਔਰ ਕੌਡੀਆਂ ਹਮ ਕੋ ਦਿਓ, ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਖੇਡਣ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ? ਇਹ ਕੌਡੀਆਂ ਹਮ ਖੇਡਣ ਕੇ ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਲੇਤਾ।

(ਚਿੜੀਆ ਤੇ ਭੋਲਾ ਪੋਲਾ-ਪੋਲਾ ਹਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੀਬੋ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਦੇ ਕੇ, ਪਾਲੇ ਵੱਲ ਕੁਨੱਖੀ ਝਾਕਦੀ ਹਾਸਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।)

ਪਾਲਾ : (ਰੋਸ ਨਾਲ, ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਈ ਖੜੋਤਾ ਹੈ) ਬੱਲੇ ਓਇ ਵੱਡਿਆ ਚਲਾਕਾ ! ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਾਟਕ ਰਚਣ ਲੱਗੇ ਓਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦ ਕੇ। ਪੈਂਤੀ ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਬਾਧੂ ਤੋਂ ਕਾਪੀ ਖਰੀਦਣ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦੇ ਐ, ਤੁਸੀਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਕੌਡੀਆਂ ਵੀ ਖੋਹ ਲਓ।

(ਸਾਰੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ)

ਕਰਤਾਰਾ : (ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਓਇ ਜਾ ਓਇ ਮਾੜੇ ਜੇਰੇ ਵਾਲਿਆ ! ਤੈਥੋਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਐਵੇਂ ਤਮਾਸ਼ੇ 'ਚ ਵੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾ ਵਿਖਾਈ ਗਈ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?

ਪਾਲਾ : (ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ) ਮੈਂ ਦਲੇਰੀ ਵਿਖਾ ਕੇ ਪੈਂਤੀ ਪੈਸੇ ਠਗਾ ਬੈਠਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਰਲ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲਫੀਆਂ ਖਾ ਜਾਓ। ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ 'ਚ ਮਖੌਲ ਕਰੋ। ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਹੋਇਐ ?

ਕਰਤਾਰਾ : (ਉੱਠ ਕੇ ਪਾਲੇ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਦਿਆਂ) ਜਾਹ ਯਾਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸੁਆਦ ਈ ਗਾਲ ਦਿੱਤਾ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਪੈਸੇ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ? ... ਚੱਲੋ ਹੁਣ ਖੇਲੂ ਖਤਮ ਤੇ ਪੈਸਾ ਹਜ਼ਮ। ਬਾਕੀ ਨਾਟਕ ਕੱਲ੍ਹ ਖੇਡਾਂਗੇ। (ਸੋਟੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਚੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

- ਭੋਲਾ : (ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੰਬਦੀ ਜਿਹੀ ਬੁੱਢਿਆਂ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ) ਹਜ਼ੂਰ ਮਾਈ ਬਾਪ ! ਮੇਰੇ ਸੇਪੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਦਵਾ ਜਾਓ ... ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਟਾ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਉਂ ?
- ਬੀਬੋ : (ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦੱਬ ਕੇ ਹਸਦੀ-ਹਸਦੀ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਮਗਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੇ ਭੋਲੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦਿਆਂ) ਵੀਰਾ ਰੋਟੀ ਤੂੰ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਖਾ ਲਈਂ। ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ।
- ਕਰਤਾਰਾ : (ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ) ਤੁਮਾਰਾ ਅਨਸਾਫ਼ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਆ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਤਾਰਾਂ ਤਰੀਕ ਕੋ ਆਉਣਾ। ਜਦੋਂ ਵਾਜ ਪਵੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ। ਵਾਜ ਐਸੇ ਪਏਗੀ : “ਭੋਲਾ ਜਾਣੀ ਬਚਨਾ ਕਾਰੀਗਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਬਈ ਓ ...।” ਆਈ ਬਾਤ ਸਮਝ ਮੇਂ ?
(ਚਿੜੀਆ, ਭੋਲਾ ਤੇ ਪਾਲਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੀਬੋ ਤੇ ਕਰਤਾਰਾ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)
- ਪਾਲਾ : (ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ) ਕਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸੁੱਝੀ, ਮੁੰਡਿਓ ! ਤਦੇ ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਸਕੂਲ 'ਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕੌਤਕੀ ਰੱਖਿਐ ਨਾ।
(ਉਹ ਤਿੰਨੋ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸਦੇ ਹਨ।)
(ਪਰਦਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ)

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਜ

: ਆਵਾਜ਼

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਇੱਕ ਬਾਲ-ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ। 10 ਤੋਂ 14 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀ ਉਮਰ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਾਸ-ਰਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਰਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਤਾਰਾ, ਪਾਲਾ, ਚਿੜੀਆ, ਭੋਲਾ ਤੇ ਬੀਬੋ ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਬਾਲ-ਪਾਤਰ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਤਮਾਸ਼ਾ’ ਭਾਵ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡੇ ਗਏ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
- ਪਾਲਾ ਕਰਤਾਰੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ?

- (iii) ਭੋਲੇ ਨੇ ਪਾਲੇ ਦੀ ਕੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ?
- (iv) ਕਰਤਾਰਾ ਕੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (v) ਬੀਬੇ ਚਿੜੀਏ ਦੀ ਭੈਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ?
- (vi) ਪਾਲਾ ਨਵੇਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (vii) ਭੋਲਾ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਚਿੰਤਤ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂਗਰ ਦੀ ਖੇਡ ਜਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ? ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੱਜ ਬਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਹੈ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (iv) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ ? ਆਪਣਾ ਅਨੁਭਵ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (v) ਕਿਸੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਮੰਚ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਉਪਰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

ਅ. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

- (i) ਭਾਂਡਾ ...
- (ii) ਮੁੰਡਾ ...
- (iii) ਕੁੜੀ ...
- (iv) ਮੂੜਾ ...
- (v) ਗਧਾ ...
- (vi) ਤਮਾਸ਼ਾ ...
- (vii) ਕੁਰਸੀ ...
- (viii) ਮਾਂ ...
- (ix) ਪੱਗ ...
- (x) ਸੂਟ ...

ੲ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁੱਧ ਰੂਪ ਲਿਖੋ :

- (i) ਅਨਸਾਫ਼ ...
- (ii) ਕਨਜ਼ੂਸ ...
- (iii) ਕੌਢੀਆਂ ...
- (iv) ਬੁੱਡਾ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਧਾਤੂਆਂ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਬਣਾਉ :

- (i) ਖਾ ...
- (ii) ਜਾ ...
- (iii) ਸੋਚ ...
- (iv) ਰੱਖ ...
- (v) ਸੁਣ ...
- (vi) ਉੱਠ ...

ਹ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ :

- (i) ਬੀਬੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ...
- (ii) ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਤਾਰਾਂ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆਉਣਾ। ...
- (iii) ਲੋਕ ਕਿਉਂ ਰੋਜ਼ ਲੜਦੇ ਹਨ ? ...
- (iv) ਕਰਤਾਰਾ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਫ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ। ...
- (v) ਬੀਬੇ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਸਾਗ ਦੀ ਚੀਰਨੀ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ...

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ :

- (i) ਕਰਤਾਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਸੀ। ...
- (ii) ਪਾਲਾ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਰਿਹਰਸਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ...
- (iii) ਚਿੜੀਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ...
- (iv) ਘੀਲੇ ਦੀ ਭੈਣ ਪਾਪਲੀਣ ਦਾ ਸੂਟ ਸਿਲਾਉਂਦੀ। ...
- (v) ਬੀਬੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਘੀਲੇ ਦੀ ਭੈਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ...

ਖ. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਗਲੀ ਜਿੱਥੇ ਭਾਗੋ ਨਹੀਂ ਖਲੀ ...
- (ii) ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੱਖੀ ਨਹੀਂ ਨਿਗਲੀ ਜਾਂਦੀ ...
- (iii) ਸਾਈਆਂ ਕਿਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਕਿਤੇ ...
- (iv) ਇੱਕ ਚੁੱਪ ਸੌ ਸੁੱਖ ....
- (v) ਹਾਂਡੀ ਉਬਲੇਗੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੰਢੇ ਸਾੜੇਗੀ ...

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ

ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇਹਾਂ ਹੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪਰੈਲ, 1937 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮੁਹਾਵਾ, ਮੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ, ਤਹਿਸੀਲ ਫ਼ਾਲੀਆ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪੁਸਤਕਾਂ, 8 ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ 1 ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ

16 ਨਵੰਬਰ, 1915 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 19 ਸਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਸਤਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਬਾਬਾ ਜਰਨੈਲ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ, ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ, ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਭਰਾ ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸੰਨ 1912 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। 15 ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਪੁੱਜਿਆ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ ਪਰ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ :

“ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ ?”

“ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ।”

“ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈਂ ?”

“ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ।”

“ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ?”

“ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।”

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਥੇ ਉਤਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਮੌੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ?”

“ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ ? ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੀ ਪਤਾ ਮੈਂ ਇੱਥੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਧ ਸਕੇ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਾਭਾ ਨੂੰ ਸਾਨਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਉਤਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਰਾਭਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ 24 ਮਈ, 1896 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਾਭਾ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਆਪ ਦੇ ਦਾਦਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮੋਢੀਆਂ	: ਬਾਨੀਆਂ
ਹਿੰਦੀਆਂ	: ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ
ਉੱਨਤੀ	: ਤਰੱਕੀ
ਚੋਖੀ	: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਰੀਝ	: ਇੱਛਾ
ਅਵਸਰ	: ਮੌਕਾ
ਤੀਖਣ	: ਤੇਜ਼
ਮੁਹਾਰਤ	: ਨਿਪੁੰਨਤਾ

ਇਹ ਰੀਝ ਸੀ ਕਿ ਸਰਾਭਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਬਣੇ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਨ ਕੌਰ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੜੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ। ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਾਭੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਲਵਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮਿਡਲ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਈ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਨਾ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਕੋਲ ਉੜੀਸਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸਬੰਧੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਕਿਸ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਚੂਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਸਮਝਦਾਰ ਅਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੁਟਬਾਲ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਖੇਡਣ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੈਸਿਫਿਕ ਕੋਸਟ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਾਭਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਕਰਕੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹੁਦਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਇੱਕ ਨਵੰਬਰ, 1913 ਨੂੰ ਜਦੋਂ 'ਗਦਰ' ਪਰਚੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ 'ਹਿੰਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਆਫ ਪੈਸਿਫਿਕ ਕੋਸਟ' ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ 'ਗਦਰ ਲਹਿਰ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਰਾਭਾ ਗਦਰ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਰਚੇ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਘਰੋ-ਘਰੀਂ ਵੰਡਣ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਅਕਸਰ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ :

ਸੇਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਿੰਦੜੀਏ ਬੜੀ ਔਖੀ,
ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਢੇਰ ਸੁਖਲੀਆਂ ਨੇ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਾਇਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨੇ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲਗ ਗਿਆ ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ 18 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਉੱਥੋਂ ਕੁਝ ਹਥਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲੋ-ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਬਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ 21 ਫਰਵਰੀ, 1915 ਦਾ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਗ਼ਦਰ ਮੇਰਠ, ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਮੀਆਂਮੀਰ (ਲਾਹੌਰ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਰਾਭਾ ਨੇ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ ਨੇ ਮੇਰਠ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ 20 ਫਰਵਰੀ, 1915 ਨੂੰ ਲੋਪੋਕੇ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਕੇ 21 ਫਰਵਰੀ, 1915 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਗ਼ਦਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨ ਸਕਦੀਆਂ ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਜੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗ਼ਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਿੱਥੀ ਤਰੀਕ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਤਰੀਕ ਦੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ 21 ਫਰਵਰੀ, 1915 ਦੀ ਥਾਂ 19 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ਼ਦਰੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਲੁਕਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ਼ਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼-ਧਰੋਹੀ ਕਰਕੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਝਟਕਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ 2 ਮਾਰਚ, 1915 ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 23 ਮਾਰਚ, 1915 ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਪੂਰਤੀ	: ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ
ਜਾਇਜ਼ਾ	: ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਅਨੁਮਾਨ
ਕਾਹਲ	: ਛੇਤੀ, ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ
ਗ਼ਦਰ	: ਵਿਦਰੋਹ, ਬਗ਼ਾਵਤ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਯੁੱਧ	: ਲੜਾਈ, ਜੰਗ
ਸੰਗੀਨ	: ਗੰਭੀਰ
ਮੁਕੱਦਮਾ	: ਕੇਸ
ਇਨਕਲਾਬੀ	: ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਬਾਗੀ, ਜੋਸ਼ੀਲਾ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਮਗਰੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਉਪਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਛੇੜਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਪਲਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਰਗੇ ਸੰਗੀਨ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਕੋਈ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਫਿਰ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੂਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਗਾਏ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਕਬੂਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ।

ਗੋਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟ੍ਰਾਇਬਿਊਨਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਇਨਕਲਾਬੀ' ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ 13 ਦਸੰਬਰ, 1915 ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 16 ਨਵੰਬਰ, 1915 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲੇਖ ਬੇਹੱਦ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਾਭੇ ਦੀ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ, ਹੌਂਸਲੇ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਲਗਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਉਸ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਲਈ ਜੀਵਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ। 'ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ' ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਉਸ ਵਾਂਗ ਨਾਇਕ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ। ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅਨੇਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਵੀ ਸਰਾਭੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉ।
- ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਉੱਚ-ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਸੀ ?
- ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

- (iv) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ?
- (v) ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਲਈ ਕੌਣ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ?
- (vi) ਗ਼ਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ? ਉਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- (iv) ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (v) ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ? ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਮੇਤ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਦਿਉ।

ਅ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਸਰਾਭੇ ਨੂੰ ... ਉਤਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
- (ii) ਸਰਾਭੇ ਵਿੱਚ ... ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।
- (iii) ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਾਭੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਖਤਰਨਾਕ ... ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ।
- (iv) ... ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ।
- (v) ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ਼ਦਰ ਦੀ ... ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

ਸੂਚਨਾ ਆਜ਼ਾਦੀ

ਇਨਕਲਾਬੀ

ਸਾਨਫਰਾਂਸਿਸਕੋ ਲੋਪੋਕੋ

ੲ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

ਮੋਡੀਆਂ, ਸਰਾਬਾ, ਇਤੀਹਾਸ, ਜੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜਸ਼ੀਲਾ

ਸ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ...
- (ii) ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ...
- (iii) ਅਜ਼ਾਦੀ ...
- (iv) ਪੂਰਤੀ ...

ਹ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਹਮਲਾ ...
- (ii) ਮੁਕੰਮਲ ...
- (iii) ਗਦਰ ...
- (iv) ਸੰਗੀਨ ...

ਕ. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ :

- (i) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ ਨੇ ਮੇਰਠ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਨਾ ਸੀ। ...
- (ii) ਸਰਾਭੇ ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਗਿਆ।
- (iii) ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਾਭੇ ਤੇ ਪਿੰਗਲੇ ਨਾਲੋਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸੀ। ...
- (iv) ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਾਭੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ...
- (v) ਸਰਾਭਾ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ...

ਖ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਕ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ।
- (ii) ਸਰਾਭੇ ਨੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ...
- (iii) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਣੇਸ਼ ਪਿੰਗਲੇ ਨੂੰ ਮੇਰਠ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ...
- (iv) ਸਰਾਭੇ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ...
- (v) ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪੁਲਾੜ ਦੀ ਪਰੀ – ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ

ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਬੇਦੀ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਬੇਦੀ ਦਾ ਜਨਮ 3 ਫਰਵਰੀ, 1975 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੁਘੂਆਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਸਾ, ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਐੱਮ.ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਹਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ।

ਪੁਲਾੜ ਦੀ ਪਰੀ – ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ

“ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖੁੰਜੇ ਲਈ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਹੈ। ... ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ... ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ।” ਇਹ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰ ਸਨ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਮੁਟਿਆਰ ਡਾ. ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦੇ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਜੁਲਾਈ, 1961 ਨੂੰ ਮਾਂ ਸੰਯੋਗਿਤਾ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਬਨਾਰਸੀ ਲਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੋਟੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ।

ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਮਾਂ ਕਰਨਾਲ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੀਤਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਲੋਟੇ-ਲੋਟੇ ਉਹ ਚੰਨ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਧਾਰਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਖੁੰਜਾ	: ਕੋਨਾ
ਮਾਤਭੂਮੀ	: ਜਨਮ-ਭੂਮੀ
ਸਮੁੱਚਾ	: ਸਾਰਾ
ਪੁਲਾੜ	: ਅਕਾਸ਼, ਖਲਾਅ
ਮੁਟਿਆਰ	: ਜੁਆਨ ਕੁੜੀ
ਕੁੱਖ	: ਪੇਟ (ਗਰਭ)
ਮੁੱਢਲਾ	: ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ
ਰਹੱਸਮਈ	: ਭੇਤਭਰੀ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸੰਜੀਦਾ	: ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲ
ਸੰਸਕਾਰੀ	: ਧਾਰਮਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੀ
ਸਪੇਸ ਸ਼ਟਲ	: ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼
ਵੰਡ	: ਬਟਵਾਰਾ
ਫਲਾਇੰਗ ਕਲੱਬ	: ਜਿੱਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ	: ਛੋਟਾ ਜਹਾਜ਼

ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਇੱਕ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਸਕਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਜਾਂ ਬਰਫੀਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਰਹੀ।

ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਪੇਸ ਸ਼ਟਲ ਦਾ ਮਾਡਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੇਸ ਸ਼ਟਲ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਟੈਗੋਰ ਬਾਲ ਨਿਕੇਤਨ ਸਕੂਲ, ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਪੰਜਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰੀ-ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (11ਵੀਂ) ਅਤੇ ਪ੍ਰੀ-ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਫਲਾਇੰਗ ਕਲੱਬ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਉਡਾਉਣਾ ਅਤੇ ਗਲਾਈਡਿੰਗ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਨ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰੀ ਪੇਸ਼ੇ ਵੱਲ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਪੇਸ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਚੰਨ-ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਲਈ ਲੇਖ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1982 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਬੀ.ਈ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਅੱਵਲ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਹ ਅਧਿਆਪਨ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ।

ਕਲਪਨਾ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੀ ਉਤਸਾਹੀ, ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਵੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ 'ਐਰੋ ਐਸਟਰੋ ਸੁਸਾਇਟੀ' ਦੀ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਪੜ੍ਹੇਗੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਿਵੇਂ ਆਵੇਗੀ।

1982 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਟੈਕਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ - ਇਨ - ਐਰੋਨਾਟੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸ ਵਾਰ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਬੜੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ

ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ। 1982 ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ। 1984 ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਟੈਕਸਾਸ, ਅਰਲਿੰਗਟਨ ਤੋਂ ਏਅਰੋਸਪੇਸ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਐੱਸ.ਐੱਸ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1988 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਕੋਲੋਰੇਡੋ ਬੋਲਦਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਅਤੇ ਪੀ.ਐੱਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਨੌਜਵਾਨ ਜੀਨ ਪੀਅਰ ਹੈਰੀਸਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਕਾਫੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਫਲਾਇੰਗ ਇਨਸਟਰਕਟਰ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਇੱਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਬੰਧ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਏ।

1988 ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਨਾਸਾ (The National Aeronautical and Space Administration) ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕੇ.ਸੀ. ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਫਲਾਈਟ ਇੰਸਟਰਕਟਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਏਅਰਕਰਾਫਟ ਅਤੇ ਗਲਾਈਡਰ ਉਡਾਏ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਕਹਿਰੇ ਇੰਜਣ, ਬਹੁ-ਇੰਜਣ, ਹਾਈਡਰੋ ਪਲੇਟ ਅਤੇ ਗਲਾਈਡਰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਵਪਾਰਕ ਪਾਇਲਟ ਦਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਏਅਰੋਸਪੇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਈ ਡਿਗਰੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। 1993 ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨਾਸਾ ਵਿੱਚ 'ਓਵਰ ਮੈਥਡਸ ਇੰਕ' ਨਾਮੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਅਤੇ ਖੋਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਜੋਂ ਜੁੜ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਗਤੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਉਤਰਾਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਕਨੀਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਤਾ ਬਲ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਉਤਰਾਈ (Vertical Takeoff and Landing) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1995 ਤੱਕ ਉਹ ਨਾਸਾ ਦੇ ਐਸਟਰੋਨੌਟ ਕੋਰਪਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਐਰੋਨਾਟੀਕਲ	: ਜਹਾਜ਼ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ
ਸੰਜੋ ਕੇ	: ਸਾਂਭ ਕੇ
ਅੱਵਲ	: ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ
ਬਿਨਾ ਨਾਗਾ	: ਲਗਾਤਾਰ
ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ	: ਪੱਕਾ
ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ	: ਅਗਵਾਈ, ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ, ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ
ਇਨਸਟਰਕਟਰ ਨਾਸਾ	: ਅਧਿਆਪਕ : ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਜੋ ਪੁਲਾੜ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਗਲਾਈਡਰ	: ਇੰਜਣ ਰਹਿਤ ਹਲਕਾ ਜਹਾਜ਼
ਗੁਰੂਤਾ ਬਲ	: ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਦੁਆਲੇ	: ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ
ਵਰੇਗੰਢ	: ਸਾਲਗਿਰਹਾ
ਫੇਰੀ	: ਯਾਤਰਾ
ਜਸ਼ਨ	: ਖੁਸ਼ੀ
ਮਾਹਰ	: ਨਿਪੁੰਨ
ਵੱਖਰੀ	: ਅਲੱਗ
ਮਿਸ਼ਨ	: ਕਾਰਜ, ਉਦੇਸ਼
ਸੂਖਮ	: ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ (ਬਰੀਕ)
ਗੁਰੂਤਾ	: ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ
ਕੋਲੰਬੀਆ	: ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ
ਸੁਖਾਵਾਂ	: ਸੁਖਦਾਈ

1996 ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਧਰਤੀ ਦੁਆਲੇ ਯਾਤਰਾ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਪੇਸ ਸ਼ਟਲ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਚੁਣੀ ਗਈ। ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ (STS-87) 19 ਨਵੰਬਰ, 1997 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੁਲਾੜ (ਅੰਤਰਿਕਸ਼) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪਾਰਟਨ ਸੈਟੇਲਾਈਟ (Spartan Sattelite) ਨਾਂ ਦੇ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਪੰਧ 'ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ 50ਵੀਂ ਵਰੇਗੰਢ (ਗੋਲਡਨ ਜੁਬਲੀ) ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕਲਪਨਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਨਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ : “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲਗਾਓ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਵੋਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੋਗੇ।” ਇਸ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਪਨਾ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਕੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ 1984 ਵਿੱਚ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਕਨੀਕੀ ਮਾਹਰ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਜਦ ਮੈਂ ਉੱਤੇ (ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ) ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ਬਲਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹਾਂ।”

ਸੰਨ 2000 ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਇੱਕ ਉਡਾਣ ਮਿਸ਼ਨ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ STS-107 ਸੀ, ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਸੂਖਮ ਗੁਰੂਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੱਦ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

16 ਜਨਵਰੀ, 2003 ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮਿਸ਼ਨ STS-107 ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਲੰਬੀਆ ਨਾਂ ਦੇ ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਖਾਵਾਂ ਅਨੁਭਵ ਹੈ।”

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਕਾਸ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੂਖਮ ਗੁਰੂਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਅੰਤਰਿਕਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਕੈਂਸਰ ਕੋਸ਼ਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ, ਕੀਟ-ਪਤੰਗਿਆਂ ਉਤੇ ਭਾਰਹੀਣਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਰਹੱਸਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਕਰੀਬਨ 80 ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

16 ਦਿਨ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1 ਫਰਵਰੀ, 2003 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਗੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਸੋਲਾਂ ਮਿੰਟ ਬਹੁਤ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਧਰਤੀ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 16 ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਲੰਬੀਆ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਅੰਤਰਿਕਸ਼ ਦੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਦੀ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਅਤੇ ਤਾਪਮਾਨ ਗੁਰੂਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਨ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੰਕਟ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਸਮੇਤ ਸੱਤ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਗਏ ਕੋਲੰਬੀਆ ਯਾਨ ਦੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ। ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਬਿਲਕੁਲ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ, ਟੈਕਸਾਸ ਅਤੇ ਅਰਕਨਸਾਸ ਤੋਂ ਮਾਹਰ ਨਿਗਰਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੇਖੀ ਜੋ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਮਲਬੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਕੰਟਰੋਲ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਮਾਹਰ ਲੋਕ ਯਾਨ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ, ਅਚਾਨਕ ਯਾਨ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੁੱਪ ਪਸਰ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅੰਤਰਿਕਸ਼	: ਖਲਾਅ, ਅਕਾਸ਼
ਕੀਟ	: ਕੀੜੇ
ਭਾਰਹੀਣਤਾ	: ਬਿਨਾਂ ਭਾਰ (ਵਜ਼ਨ) ਦੇ
ਪਰਤ	: ਵਾਪਸ
ਘਾਤਕ	: ਖ਼ਤਰਨਾਕ
ਵਿਸਫੋਟ	: ਧਮਾਕਾ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅਭੇਦ	: ਲਾਪਤਾ, ਗਾਇਬ
ਮਾਤਮ	: ਸੋਗ
ਗਮਗੀਨ	: ਉਦਾਸ
ਮੁਖੀਆਂ	: ਆਗੂਆਂ
ਅਚਣਚੇਤ	: ਅਚਾਨਕ
ਚੇਤੇ	: ਯਾਦ
ਜ਼ਿਹਨ	: ਦਿਮਾਗ
ਅਦੁੱਤੀ	: ਵਿਲੱਖਣ
ਫਖਰ	: ਮਾਣ

ਗਈ ... ਰੇਡੀਉ ਖ਼ਾਸੋਸ਼ ਸੀ ... ਸਕਰੀਨ ਉੱਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਲਚਲ ... ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਬਚੀ ਸੀ ...।

1 ਫਰਵਰੀ, 2003 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਇੱਕ ਧਮਾਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਅਤੇ ਛੇ ਹੋਰ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਮਾਤਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇਹ ਸਦਮਾ ਅਸਹਿ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਨਾਲ ਗਮਗੀਨ ਸੀ। ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸੋਗ-ਸੰਦੇਸ਼ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਖੁਦ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਦ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗੀ।” ਉਸ ਦੀ ਅਚਣਚੇਤ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸਭ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੋਲੰਬੀਆ ਸ਼ਟਲ ਦਾ ਮਲਬਾ ਲੁਸਿਆਨਾ ਅਤੇ ਟੈਕਸਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ‘ਕੌਂਗਰੇਸ਼ਨਲ ਸਪੇਸ ਮੈਡਲ’, ‘ਨਾਸਾ ਸਪੇਟ ਫਲਾਈਟ ਮੈਡਲ’, ‘ਨਾਸਾ ਡਿਸਟਿੰਗੁਇਸ਼ਡ ਸਰਵਿਸ ਮੈਡਲ’ ਮਿਲੇ। ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਕੋਲੋਰੇਡੋ ਨੇ 1983 ਤੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ‘ਆਊਟਸਟੈਂਡਿੰਗ ਰੀਸੈਂਟ ਐਲੂਮਿਨੀ ਅਵਾਰਡ’ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁਣ ‘ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਅਵਾਰਡ’ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੁਰੂਕੁਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ‘ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਨਮਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ।

ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਪੁਲਾੜ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਰਹੇਗੀ। ਪੁਲਾੜ ਵਾਸੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਹੁਣ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤੇਗੀ ... ਪਰ ਭਾਰਤ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੇਟੀ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਫਖਰ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਸਦਕਾ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ। ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ

ਮੰਨੀ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਮਿਥੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਸਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਕਾਮ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਪਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖੋਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਰਹੇਗੀ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਪੁਲਾੜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦਾ ਬਚਪਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤਿਆ ?
- (ii) ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ?
- (iii) ਕਲਪਨਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ ?
- (iv) ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ?
- (v) ਪੁਲਾੜ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਭੇਤ ਕਲਪਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਬਣਿਆ ?
- (vi) ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ਓ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੀ ਸੁਨੀਤਾ ਵਿਲੀਅਮਸ ਵੀ 2006 ਵਿੱਚ ਪੁਲਾੜ 'ਚ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ?
- (iii) ਪੁਲਾੜ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ੋਖਮ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (iv) ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਬਣਾਉ।
- (v) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਮਿਸ਼ਨ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ? ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਾਰਜ-ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ੲ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

ਮੁਟੇਆਰ, ਵਗਿਆਨੀ, ਮੇਹਨਤ, ਨਾਗਰਕ, ਮਾਅਹੌਲ

ੳ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਮਾਹਿਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੀ। ...
- (ii) ਪੁਲਾੜ 'ਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਪਹਿਲੀ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਹੈ। ...
- (iii) ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ। ...
- (iv) ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗਮਗੀਨ ਸੀ।
- (v) ਉਸ ਯਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਹ. ਜੋੜੋ ਬਣਾਉ :

ਟੈਕਸਾਸ	ਪੁਲਾੜੀ ਜਹਾਜ਼
ਕਰਨਾਲ	ਫਰਾਂਸੀਸੀ
ਕੋਲੰਬੀਆ	ਅਮਰੀਕਾ
ਜੀਨ ਪੀਅਚੇ ਹੈਰੀਸਨ	ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ

ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 10.5.1934 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਭਿਓਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਆਪ 'ਕੌਮੀ ਵੰਗਾਰ' ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਮਾਹਿਮ ਦੀ ਖਾੜੀ', 'ਨਾਮਦੇਵ', 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੰਨਿਆ' ਤੇ 'ਫੁੱਲ ਕੁਮਲਾਇਆ' ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਕੁਝ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ : 'ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ', 'ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਸੰਸਾਰ'। ਆਪ ਦੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ : 'ਨਾਵਣ ਚੱਲੇ ਤੀਰਥੀ', 'ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ', 'ਧਰਤ ਸੁਹਾਵੀ', 'ਰੁੱਤ ਫਿਰੀ', 'ਚਿੱਤਰ ਵਿਚਿੱਤਰ', 'ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਵਣਜਾਰੇ'।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਫਰਵਰੀ, 1883 ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਮੱਲ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਰਗੋਧਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਛੇ ਭਰਾ ਤੇ ਇੱਕ ਭੈਣ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਮਾਪੇ ਚੰਗੇ ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ। ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਸਿਵਿਲ ਸਰਜਨ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੱਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਭਗਤ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉੱਥੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਭਰਾ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪੱਖੀ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਖ਼ਿਤਾਬ : ਡਿਗਰੀ
ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪੱਖੀ : ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ
ਹਮਾਇਤੀ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਇੱਛੁਕ	: ਚਾਹੁੰਦੇ
ਜਲਵਾਯੂ	: ਮਹੌਲ
ਮਾਪੇ	: ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ
ਕੁਰਾਹੀਆ	: ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ
ਰਾਜਸੀ	: ਰਾਜਨੀਤਕ
ਤਹਿਰੀਰਾਂ	: ਭਾਸ਼ਣਾਂ
ਡੰਗ	: ਵੇਲਾ
ਮਜ਼ੂਰ	: ਮਜ਼ਦੂਰ
ਸਲੂਕ	: ਵਿਵਹਾਰ
ਅਸੱਭਿਆ	: ਜੰਗਲੀ, ਮੂਰਖ

ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਹਨੂੰ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਹਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ-ਪੁੱਟਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਸਦਾ ਦੇਸ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮਾਪੇ ਉਹਨੂੰ ‘ਕੁਰਾਹੀਆ’ ਤੇ ‘ਪਾਗਲ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਉੱਪਰ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਹਿਰੀਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੈਟਲਮੈਂਟ ਮਹਿਕਮੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਕਲਕਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਏਥੇ ਉਹਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਬਾਰੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ। ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਡੰਗ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦੀ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਅਮੀਰ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨ ਦੇਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ-ਨੰਗੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ’ਚੋਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਇਕ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਜ਼ੂਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾ ਲਈ। ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ’ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਵਾ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪੈ ਕੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਕੋਲ ਸੰਗਰੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾ-ਬੁਝਾ ਕੇ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ 6 ਜੁਲਾਈ, 1906 ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ ਲੰਦਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੱਭਿਆ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਖ਼ਲਾ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੰਦਨ ਵਿੱਚ ‘ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ’ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।

ਏਥੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਅਕਸਰ ਆ ਜੁੜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ ਰਾਜਸੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਿਆਮ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਗਰਮ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ 1905 ਈ. ਵਿੱਚ

‘ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ’ ਅਤੇ ‘ਇੰਡੀਅਨ ਹੋਮ ਰੂਲ ਸੋਸਾਇਟੀ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਿਆਮ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਮਾ ‘ਦ ਇੰਡੀਅਨ ਸੋਸ਼ੀਓਲੋਜਿਸਟ’ ਨਾਂ ਦਾ ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰ ਵੀ ਕੱਢਦਾ ਸੀ। ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਨੇ ‘ਅਭਿਨਵ ਭਾਰਤੀ’ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਵਾਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ, ਸ਼ਿਆਮ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਮਾ ਅਤੇ ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ‘ਅਭਿਨਵ ਭਾਰਤ’ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਉਹਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਮੈਂ ਦੇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਦਨ ਲਾਲ ਵਾਕਈ ਦੇਸ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਉੱਪਰ ਮਰ ਮਿਟ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ/ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਤਰਬੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਪਿਸਤੌਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਦੋ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਸਨ। ਉਹ ਨਿੱਤ ਪਿਸਤੌਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਕਰਦਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਮਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਦਾ। ਉਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੂਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਉੱਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।

ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਨੌਜਵਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜੰਗ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਵਾਰਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ	: ਬਹਿਸ
ਰਾਜਸੀ	: ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਿਆਸੀ
ਗਰਮ ਖਿਆਲਾਂ	: ਜੋਸ਼ੀਲੇ
ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰ	: ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਅਖ਼ਬਾਰ
ਅਤਿਅੰਤ	: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਵਾਕਈ	: ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਸੱਚਮੁੱਚ
ਤਰਬੀਅਤ	: ਸਿਖਲਾਈ
ਮਸ਼ਕ	: ਅਭਿਆਸ
ਤਹਿਰੀਕ	: ਸੰਘਰਸ਼
ਦਵਾਰਾ	: ਦੁਆਰਾ, ਵੱਲੋਂ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਤਅਲੁੱਕਾਤ	: ਸੰਬੰਧ
ਘ੍ਰਿਣਾ	: ਨਫਰਤ
ਸੱਦਾ	: ਬੁਲਾਵਾ
ਭਾਫ	: ਸੂਹ
ਨੀਅਤ	: ਨਿਸ਼ਚਿਤ
ਖਚਾਖਚ	: ਨੱਕੋ-ਨੱਕ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਚਿੱਤ	: ਮਾਰਨਾ

’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਸਾਵਰਕਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਖੁਦੀ ਰਾਮ ਬੋਸ ਅਤੇ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਵਰਗੇ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਖੌਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਲਤਨਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਤਿੰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਨ—ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ, ਲਾਰਡ ਮਾਰਲੇ ਅਤੇ ਮਾਰਲੇ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਏ.ਡੀ.ਸੀ. ਸਰ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ। ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਦੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਤਅਲੁੱਕਾਤ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਭਰਾ ਕੁੰਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਵਾਇਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਾਇਲੀ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਨੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਉਹਦੇ ਸੱਦੇ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਇਲੀ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕੇਗਾ। ਇਹਦੇ ਉਲਟ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ, ਲਾਰਡ ਮਰਲੇ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਾਫ਼ ਤੱਕ ਨਾ ਕੱਢੀ। ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਓ.ਏ. ਹਿਊਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵਿਤਾ ‘ਓਲਡ ਮੈਨਜ਼ ਹੋਪ’ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ—‘ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਪੂਤੋ ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋ। ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਸਵਰਗ ਜਾਂ ਨਰਕ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰੋ। ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਆਪ ਕਰੋ। ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।’

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੀ ਇੱਛਾ-ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਦਿਨ ਆਗਿਆ। 11 ਜੁਲਾਈ, 1909 ਨੂੰ ‘ਦ ਨੈਸ਼ਨਲ ਇੰਡੀਅਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ’ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਨੀਅਤ ਹੋਈ। ਏਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹਾਲ ਖਚਾਖਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਖੂਬ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਚ-ਗਾਣਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਢੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਢੀਂਗਰੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ, ਲਾਰਡ ਮਾਰਲੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਉੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਣਗੇ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਪਿਸਤੌਲ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨੇ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਹਨੇ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਵਾਇਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਨ-‘ਨਾ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਐਂ?’ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਝਟ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਸਤੌਲ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਕਦਮ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਵਾਇਲੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਇਕ ਪਾਰਸੀ ਡਾਕਟਰ ਲਾਲ ਕਾਕਾ ਵਾਇਲੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਬੇਕਸੂਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ’ਤੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹਾਇ-ਦੁਹਾਈ ਮੱਚ ਗਈ। ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਭੱਜੇ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਬ੍ਰਿਕਸਟਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਲਿਆ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਮੱਲ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਡਨਲਪ ਸਮਿੱਥ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਉਹਨੇ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸ਼ੋਕ ਸਭਾ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਨ ਵਾਇਲੀ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ ਡੂੰਘਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਗਰਮ ਦਲੀਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ। ਐਨੀ ਬੇਸੇਂਟ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਮਦਨ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।” ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ ’ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲੀਨ ਵੀਰ ਨਾਇਕਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵੀਰ ਭਾਵਨਾ ਸਾਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਲਹਨ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਢੀਂਗਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਜੀਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰ ’ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲਾ ਬਰਤਾਰਨੀ ਸਾਮਰਾਜ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਢੀਂਗਰਾ ਦੇ ਸਮਾਰਕ ਸਾਡੇ ਮੁੱਖ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਚੌਕਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਸੰਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਢੀਂਗਰਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਵੀਰਤਾ ਪੂਰਨ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾਉਣਗੇ ਜਿਸ ਨੇ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਹਾਇ ਦੁਹਾਈ	:ਹਾਲ- ਦੁਹਾਈ, ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ
ਖਲੋਤਾ	:ਖੜਾ
ਕਾਰਜ	:ਕੰਮ
ਗਰਮ ਦਲੀਏ	:ਹਿੰਸਕ, ਨਾ ਬੁਕਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ
ਸਲਾਹਿਆ	:ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ
ਵੀਰ	:ਬਹਾਦਰ
ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ	:ਰਾਜਤੰਤਰ, ਸਰਕਾਰ
ਸਮਾਰਕ	:ਯਾਦਗਾਰ, ਬੁੱਤ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਬਦੇਸ	: ਵਿਦੇਸ਼
ਪ੍ਰਾਣ	: ਸਾਹ, ਸੁਆਸ
ਆਹੂਤੀ	: ਕੁਰਬਾਨੀ, ਬਲੀਦਾਨ
ਮੁਕੱਦਮਾ	: ਕੇਸ
ਦੰਡ	: ਸਜ਼ਾ
ਘੋਲ	: ਸੰਘਰਸ਼
ਜਲਾਵਤਨੀ	: ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ, ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣਾ
ਅਸਥੀਆਂ	: ਹੱਡੀਆਂ

ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।”

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਉਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਕੋਈ ਵਕੀਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਨਿਕਲਣਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤਾ, ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਗ਼ਲਤ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ।” ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਕੀਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਦੇ ਭਰਾ ਭਜਨ ਲਾਲ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 10 ਜੁਲਾਈ, 1909 ਨੂੰ ਜੱਜ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਓ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ’ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਜਾਂ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜਰਮਨ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਘੋਲ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਯੋਗ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਘੋਲ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਸਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਅਣਗਿਣਤ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

ਅਖ਼ੀਰ 23 ਜੁਲਾਈ, 1909 ਨੂੰ ਜੱਜ ਨੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ।

ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਉਹਦੇ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪੈਂਟਨਵਿਲਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕਬਰਸਿਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਮਹਾਨ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਸੀ। ਮੋਹ-ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਉੱਚਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ 13 ਦਸੰਬਰ, 1976 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿੱਚ ਜਲ-ਪਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਮਹਾਨ ਦੇਸਭਗਤ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੇਸ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ-ਪਿਆਰ

ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਅਣਖ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
- (ii) ਮਾਪੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ?
- (iii) ਲਾਹੌਰ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਉੱਤੇ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਸਰ ਪਿਆ।
- (iv) ਲੰਦਨ ਜਾ ਕੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ?
- (v) ਭਾਰਤੀਆਂ ਉਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ?
- (vi) ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ-‘ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਮਦਨ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ’ ?
- (vii) ਮਦਨ ਲਾਲ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਕਦੋਂ ਭਾਰਤ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ 15 ਤੋਂ 20 ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਦੇਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੈ ? ਲੋੜ ਪੈਣ ’ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

- (iv) ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇਸ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਲੋਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹੈ ? ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (v) ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਬਣਾਓ।

ਅ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਪੱਖੀ ...
- (ii) ਸੱਟ ...
- (iii) ਸੁਰ ...
- (iv) ਉਲਟੀ ...
- (v) ਉੱਚਾ ...
- (vi) ਆਕੜ ..
- (vii) ਹਾਲ ...
- (viii) ਕੱਚਾ ...
- (ix) ਹਾਰ ...
- (x) ਘੋੜਾ ...

ਬ. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

- (i) ਅਹੁਦਾ ...
- (ii) ਅਮੀਰ ...
- (iii) ਭਾਰਤੀ ...
- (iv) ਵਿਚਾਰ ...
- (v) ਕੁਰਬਾਨੀ
- (vi) ਸਰਗਰਮੀ ...
- (vii) ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ...
- (viii) ਨਜ਼ਰ ...
- (ix) ਨਾਇਕ ...
- (x) ਅਸਥੀ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ :

- (i) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ ਵਾਇਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ...
- (ii) ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ...

- (iii) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ...
- (iv) ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ...
- (v) ਢੀਂਗਰਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਜਲ-ਪਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ...

ਹ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਥੋੜ੍ਹਾ, ਹੌਲੀ, ਅੰਤਲਾ, ਅਧੂਰਾ, ਜ਼ਰੂਰ

ਕ. ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।...
- (ii) ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੇ ਇੱਕ ਭਰਾ ਤੇ ਇੱਕ ਭੈਣ ਸੀ। ...
- (iii) ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ। ...
- (iv) ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ...
- (v) ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਢੀਂਗਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ...

ਖ. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਖਾਣ ਦੇ ਹੋਰ, ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ...
- (ii) ਸਸਤਾ ਰੇਵੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਮਹਿੰਗਾ ਰੇਵੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ...
- (iii) ਇੱਕ ਪੰਥ ਦੋ ਕਾਜ ...
- (iv) ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਗੱਭਰੂ ਤੇ ਪੱਲੇ ਠੀਕਰੀਆਂ ...
- (v) ਆਪਣੀ ਪੀੜੀ ਹੇਠ ਸੋਟਾ ਫੇਰਨਾ ...

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ

ਡਾ. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਥਾਪਰ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਡਾ. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਥਾਪਰ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਮਈ, 1964 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਸੁਖੀਆ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਮਾਸਟਰ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੱਤਿਆ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਈਵਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ। ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਸਮੇਤ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ’, ‘ਸਾਹਿਤ-ਚਿੰਤਨ’, ‘ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦਾ ਗਲਪੀ ਜਗਤ’, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ-ਪੁਨਰ ਵਿਚਾਰ’, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਮੀਡੀਆ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਚਾਰ, ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ’ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਮੀਡੀਆ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੇਵਾ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਰੁਤਬਾ	: ਦਰਜਾ
ਵੱਸ	: ਕਾਬੂ

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ

‘ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ’ ਪਰਿਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਾਢ ਬੱਝ ਗੋਲਡਸਟੀਨ (Bob Goldstein) ਨੇ ਜੁਲਾਈ, 1966 ਨੂੰ ਸਾਊਥੈਪਟਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸ਼ੋਅ (Show) ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ (Promote) ਕਰਨ ਲਈ ਕੱਢੀ ਸੀ। ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ-ਫ਼ਰੋਖ਼ਤ ਨੂੰ ‘ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਕੰਪਿਊਟਰ’ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀ.ਡੀ. ਰੋਮ ਡਰਾਈਵ (CD-Rom drive) ਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਵੀਡੀਓ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਆਡੀਓ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੈਗਾਬਾਈਟਸ (Megabytes) ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਧੇ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਮੀਡੀਆ ਮਾਧਿਅਮ (Medium) ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗਿਆ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ 'ਚ ਪਾਠ (Text), ਆਵਾਜ਼ (Sound), ਸਥਿਰ ਤਸਵੀਰਾਂ (Still Images), ਵੀਡੀਓ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ (Special Effects) ਤੇ ਜੀਵੰਤ ਚਿੱਤਰ (Animation) ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲਈ ਜੰਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ (Live) ਵੀ ਦਿਖਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਲੀਨੀਅਰ (Linear) ਤੇ ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ (Non-Linear) ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੀਨੀਅਰ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਉਪਰ ਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਵੱਸ (Control) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸਿਨੇਮਾ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ 'ਚ ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਖੇਡ (Computer Game) ਹਾਈਪਰ-ਮੀਡੀਆ (Hyper-Media) ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਰਿਕਾਰਡ-ਸ਼ੁਦਾ (Recorded) ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਨੇਵੀਗੇਸ਼ਨ ਸਿਸਟਮ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ (Live) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ 'ਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤਕਰਤਾ ਜਾਂ ਅਦਾਕਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ (Inforation) ਰਾਹੀਂ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸੰਨ 2011 'ਚ ਫਿਰੋਜ਼ਸ਼ਾਹ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਟੇਡੀਅਮ 'ਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ (Light and Sound) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਗਾਥਾ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੀ' ਨੂੰ ਫਿਲਮਾਉਣ 'ਚ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਰਤੋਂਕਾਰ	: ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ
ਪ੍ਰਸਤੁਤਕਰਤਾ	: ਪ੍ਰਸਤੁਤ/ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਵਿਸ਼ਵੀ	: ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦਾ

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ :

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

1. ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਟੇਜ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਰ, ਟ੍ਰਾਂਸਮੀਟਰ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮੀਡੀਆ ਪਲੇਅਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
2. ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ-ਸ਼ੁਦਾ (Recorded) ਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ (Live) ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
3. ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ (Special Effects) ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।
4. ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ (Editing) ਦੌਰਾਨ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਰਾਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ :

ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ, ਕਲਾ, ਸਿੱਖਿਆ, ਮਨੋਰੰਜਨ, ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਦਵਾਈਆਂ, ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ, ਵਪਾਰ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਆਦਿ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਧਾਰਤ ਸਿਖਲਾਈ ਕੋਰਸਾਂ (CBTs) ਅਤੇ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਤੇ ਜੰਤਰੀਆਂ ਆਦਿ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ (Reference Books) ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਖੋਜ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਵਧੀ ਹੈ। ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਮਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਾਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਬਦਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਮੀਡੀਆ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ (Producers) ਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ (Consumers) ਲਈ ਸੂਚਨਾ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸਾਂਝਾ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (Common Language Project) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਪੱਤਰਕਾਰ ਕੈਮਰਿਆਂ, ਆਡੀਓ ਤੇ ਵੀਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ ਅਤੇ ਵਾਈ-ਫਾਈ ਨਾਲ ਲੈਸ ਲੈਪਟਾਪ ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਿੰਟਾਂ-ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਕੈਨਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤਸਵੀਰ ਜਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ੀਟਲ (Digital) ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਾਢ, ਇਸ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਸਮੇਤ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਆਏ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

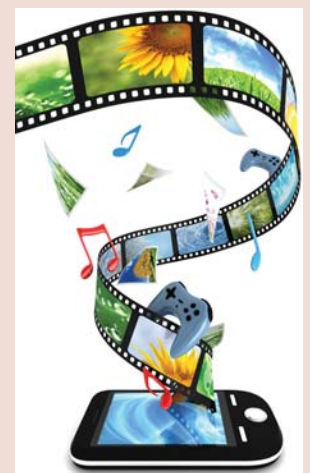
1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਾਢ ਕਿਸ ਨੇ ਕੱਢੀ ਸੀ ?
- (ii) ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ 'ਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- (iii) ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ?
- (iv) 'ਗਾਥਾ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੀ' ਨੂੰ ਫਿਲਮਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
- (v) ਲੀਨੀਅਰ ਤੇ ਗੈਰ-ਲੀਨੀਅਰ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ?
- (vi) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (vii) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਕੀ ਭੇਤ ਹੈ ?
- (viii) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ਉ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਜੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਚਾਰਟ ਬਣਾਉ।
- (ii) ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੋਬਾਈਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੰਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਉਚਾਰਨ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

- (iii) ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਲਾਨਾ ਸਮਾਰੋਹ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉਪਰ ਟਾਈਪ ਕਰੋ ? ਇਸ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸਕੋਗੇ।
- (iv) ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਜੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਜੰਤਰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ? ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (v) ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਜੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਲਟੀ-ਮੀਡੀਆ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਅ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਉੱਚਾ ... ..
- (ii) ਸਾਰ ... ..
- (iii) ਸਿੱਟਾ ... ..
- (iv) ਕਾਲ ... ..
- (v) ਸਰ ... ..
- (vi) ਜੋੜ ... ..
- (vii) ਅੰਗ ... ..

ੲ. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

(i) ਸਦੀ ...	(ii) ਤਸਵੀਰ ...
(iii) ਜੰਤਰੀ ...	(iv) ਆਵਾਜ਼ ...
(v) ਸੂਚਨਾ ...	(vi) ਤਕਨੀਕ ...
(vii) ਕੈਮਰਾ ...	(viii) ਵਸਤੂ ...
(ix) ਨਵੀਂ ...	(x) ਸਟੇਜ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਏ ...
- (ii) ਉੱਠਿਆ ਨਾ ਜਾਏ, ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਗੋਡਿਆਂ ਦੇ ...
- (iii) ਸੱਦੀ ਨਾ ਬੁਲਾਈ, ਮੈਂ ਲਾੜੇ ਦੀ ਤਾਈ ...
- (iv) ਇਕ ਅਨਾਰ, ਸੌ ਬਿਮਾਰ ...
- (v) ਹੱਥ ਕੰਗਣ ਨੂੰ ਆਰਸੀ ਕੀ ...